

Аналіз сюжетів, жанрово-тематичної спрямованості матеріалів про Болгарію на сторінках часопису дозволяють зробити висновок, що вони розсували межі стереотипних уявлень побутової свідомості про країну. Досягалося це завдяки зверненню до маловідомих сторінок двосторонніх контактів, а також до творів мистецтва, що тематично виходили за рамки національних проблем. Ці матеріали можуть допомогти з'ясувати історичні аспекти формування установок, ціннісних орієнтацій, стереотипів стосовно Болгарії, образ якої мав відбиток політичних міфів. Проте, однозначно оцінювати висвітлення болгарської теми на сторінках „Всесвіту” не можна. Інформація була оперативною, доброзичливою, різноманітною. Соціально-побутові аспекти життя болгарського суспільства знайшли об'єктивне відображення.

1. Стецула І.В. Основні параметри функціонування ідеологеми „інтернаціоналізм” у пропагандистському тексті // Українська журналістика і національне відродження. Зб. наук. праць. – К., 1992; „Твой выбор”: как сделать выбор гражданина сознательным при помощи сми / [В. Иванов, Е. Рыбка, Е. Лаба, О. Хоменко]. – К., 2005; Паньков Д.В., Лысенко Г.В. Текст в социологическом пространстве: проблемы эффективности медиа (социологический анализ) // Социокультурные исследования. – Волгоград, 2005. – Вып. 3.
2. Всесвіт. – 1958. – № 2. 1975. – №12.
3. Шевченко О.В., Писарева Г.П. Українсько-болгарські культурні зв'язки (1944 – 1988 рр.) // Дорогами дружби. – К.; Софія, 1989.
4. Центральний архів-музей літератури та мистецтва України. – Ф. 590. – Оп. 1. – Спр. 775.
5. Географія журналу // Всесвіт. – 1985. – №1.
6. Чайковський Б. Провісник дружби // Всесвіт. – 1979. – №10.
7. Копилов Л. Новий колега // Всесвіт. – 1980. – №6.
8. Кетков О. Панорама // Всесвіт. – 1981. – №6.
9. Живков Т. Культурная политика социализма. – Софія, 1985.
10. Атанасов П. Леся Українка на болгарській землі // Всесвіт. – 1968. – №12.
11. Погрєбеннік Ф. Відгомін балканських подій 1876 р. на Україні // Всесвіт. – №5.

О. Тараненко

НОВІТНЯ ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ П. СКОРОПАДСЬКОГО

На початку ХХІ ст., на нашу думку, посилилися конструктивні тенденції у розвитку вітчизняної історіографії, її проблемно-історіографічних компонентів, чіткішими стали суто наукові пріоритети. Значно розширився тематичний спектр дослідницької діяльності, українські історики більшою мірою, порівняно з попередніми історіографічними періодами, інтегрувалися у світовий історіографічний простір. Водночас не варто ідеалізувати сучасної історіографічної ситуації в Україні, зокрема з історіографії Української революції 1917 – 1920 рр. Як слушно зауважує С. Корновенко, існує низка нагальних проблем, що вимагають свого вирішення: нечисленність історіографічних досліджень з історії Української революції взагалі, окремих

її аспектів зокрема; термінологічна невизначеність; методологічна невибагливість тощо. На його думку, перераховані вище моменти є імовірніше підставою до подальшої еволюції української історичної науки, ніж аргументами на користь її меншовартості, занепаду [5, 118].

Історіографія аграрної політики П. Скоропадського на початку ХХІ ст. перебуває у фокусі наукової уваги українських істориків. Побіжно або безпосередньо її представлено на сторінках монографій, дисертацій, узагальнювальних та енциклопедичних видань, навчальної та довідкової літератури.

Враховуючи вище сказане, автор статті ставить за мету прослідкувати еволюцію поглядів вітчизняних істориків, які займалися вивченням аграрної політики П. Скоропадського упродовж 2000-х рр. Отже, об'єкт вивчення – аграрна політика П. Скоропадського, предмет – її висвітлення в вітчизняній історіографії 2000-х рр.

З урахуванням обраної нами теми, інтерес становлять роботи Г. Терели, С. Гнатюка, В. Солдатенка, В. Верстюка, Н. Ковальової, В. Нечитайла, Р. Пирога.

Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського – об'єкт наукового вивчення Г. Терели. Досліджуючи формування та практику аграрної політики Гетьманату, історик враховувала, що уряд проводив її за екстремальних умов воєнного часу, які багато в чому визначили як головні складові аграрної політики (система надзвичайних заходів регулювання продовольчого ринку), так і методи її реалізації (введення хлібної монополії, створення системи органів Державного хлібного бюро та інституту уповноважених Міністерства продовольства, застосування реквізиції тощо) [10, 6].

На поцінування заслугоує ґрунтовний, максимально об'єктивний аналіз історіографічної спадщини аграрної політики П. Скоропадського, запропонований Г. Терелою. Автору вдалося об'єднати розрізнені за часом роботи в цілісну картину, з'ясувавши еволюцію історичних поглядів на аграрну політику Української Держави. Науково виваженими є основні висновки історика. Зокрема, цілком обґрунтованим вважаємо судження Г. Терели з приводу того, що праці В. Винниченка, П. Христюка, Д. Дорошенка, Х. Лебідя-Юрчика ввели до обігу значну частину документів про аграрну політику Гетьманської Держави, за межі яких впродовж багатьох років майже не виходили як радянські історики, так і науковці діаспори [10, 18].

Аналізуючи проект аграрної реформи гетьманського уряду П. Скоропадського, Г. Терела виділила такі його складники, як-от: 1) організаційні заходи уряду в землекористуванні; 2) регулювання відносин власності в аграрному секторі; 3) становище на селі за часів Гетьманату [10, 46 – 108].

На нашу думку, дисертація Г. Терели – новий погляд на аграрну політику Української Держави П. Скоропадського в сучасній українській історіографії. Він якісно відмінний від попередніх точок зору: 1) об'єктивністю висвітлення; 2) прагненням до розкриття реального стану справ; 3) залученням раніше невідомого джерельного матеріалу тощо.

Розвиток зарубіжної україністики, радянської та пострадянської історіографії внутрішньої політики гетьманату П. Скоропадського представлено в дисертації С. Гнатюка „Внутрішня політика Гетьманату

П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми” [1]. У роботі виокремлено три періоди української історіографії внутрішньої політики Гетьманату 1918 р.: міжвоєнний (20 – 30-ті роки), повоєнний (40 – 80-ті роки) та новітній (90-ті роки) [1, 195].

На переконання С. Гнатюка, у міжвоєнній історіографії склалися дві базові версії історії визвольних змагань: республікансько-демократична (УНРівська) та консервативно-державницька (гетьманська). Разом із їх оформленням кристалізувалися також два відповідні (і цілком різноспрямовані) концепти історії Української Держави, переконливого синтезу яких у цей період так і не відбулося. Навпаки, їх якісно різний зміст і неподолана опозиція визначили напрямки розвитку історіографії не тільки міжвоєнного, але й усіх подальших періодів [1, 195 – 196].

Цілком обґрунтованим вважаємо судження С. Гнатюка з приводу того, що в УНРівському напрямку міжвоєнної історіографії внутрішньої політики П. Скоропадського найбільшу увагу приділено таким питанням: підготовка та проведення перевороту; розподіл влади між Oberkommando та П. Скоропадським; політична та соціальна база гетьманського режиму; політичні відносини в Українській Державі (утворення та діяльність національної опозиції); негативні аспекти соціальної політики Української Держави (карні експедиції, реквізиції та вивіз з України продовольства та сировини); роль російського великодержавницько-реставраційного елементу у формуванні політики уряду (стверджується, що домінуюча), а також українських національних кіл, які співробітничали з режимом (відповідно – друкорядна); підготовка та перебіг антигетьманського повстання [1, 196].

Водночас наголошено, що зазначена праця лише б виграла, якби її автор повніше висвітлював історіографію соціально-економічної політики уряду Української Держави, насамперед з аграрного питання. Так чомусь поза увагою дослідника опинилися роботи Г. Клунного, Н. Ковальової.

В. Солдатенко в другому томі „Револуція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920)” шеститомного узагальнюючого видання „Політична історія України ХХ ст.” проаналізував аграрну політику П. Скоропадського як складову його внутрішньоекономічного курсу. Автор зазначив, що соціальна активність селянства в 1918 р піднялася на небачений до того рівень. Як свідчення цього факту дослідник цитує один з документів: „Важко знайти якесь село чи поселення в 1918 р., з якого б у різні урядові інстанції Української Держави не надійшло повідомлення про напади селян на поміщицькі маєтки, про пожежі й потрапи в економіях, про опір карателям, убивства окупантів, про те, що буквально кожен пуд хліба дався „з боєм” [8, 260].

Політику гетьманського режиму щодо селянства історик охарактеризував як „війну з селянством”, яка, у відповідь, перетворилася на „війну селянства з гетьманщиною” [8, 260]. Ці висловлювання автор дослідження підтверджує численними фактами терору, що його чинили карні експедиції, й такими ж численними фактами різноманітних форм спротиву. На нашу думку, вказана вище праця цінна насамперед авторським баченням проблеми, а також залученням щодо його аргументації широкого джерельного матеріалу.

На фоні масштабних соціально-економічних, військово-політичних подій в Україні 1917 – 1920 рр. В. Верстюк в першому томі двотомного узагальнюючого видання „Історія українського селянства” проаналізував

аграрну політику гетьманського уряду як складову його внутрішньоекономічного курсу. Автор зазначає, що гетьманський режим не визнав того статус-кво у земельних відносинах, який стихійно чи під впливом попередніх влад склався навесні 1918 р. Не оминув дослідник своєю увагою і того факту, що, оголосивши відновлення приватної власності, уряд створив морально-правові підстави для повернення землі й майна поміщикам [3, 548 – 549].

Аналізуючи аграрну політику уряду П. Скоропадського, вчений зазначає, що боротьба за землю стала однією з найважливіших складових частин селянського повстанського руху, який зародився в Україні саме за гетьманування П. Скоропадського. Незважаючи на масштабність каральних акцій, вони не приносили бажаного результату, а головне – ставили під сумнів німецькі плани використання українських хлібних ресурсів, що змусило німців вимагати від гетьмана активних пошуків компромісу з селянством. Зробити це, на їхню думку, можна було пришвидшенням земельної реформи та залученням до уряду представників української демократії, зокрема соціалістів-федералістів [3, 549].

В. Верстюк звертається і до з'ясування причин поразки П. Скоропадського, констатує, що останній перебував у певному військово-політичному обмеженні. При цьому вчений цитує слова Є. Чикаленка, який свій скепсис пояснив так: „Виразну аграрну реформу може зробити тільки міцний уряд, який спирається або на широкі маси народу, або на сильну армію і якому не доводиться оглядатись ні наліво, ні направо. Міністерство Лизогуба все зробило, аби одвернути народні маси від Вас, пане гетьмане, і від України” [3, 550].

Основні напрямки аграрної реформи Української Держави, розробка механізму купівлі-продажу землі, створення ДЗБ, вироблення земельного законодавства урядовими аграрними комісіями – питання, аналізові яких присвячено колективну монографію Н. Ковальнової, С. Корновенка, Б. Малиновського, О. Михайлюка, А. Морозова „Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.)” [4].

Комплексно вивчаючи діяльність уряду Української Держави у сфері аграрних відносин, Н. Ковальова зазначає, що якісно новий етап у розробленні планів земельної реформи періоду Української революції складає аграрна політика уряду П. Скоропадського. Дослідниця на конкретних фактах, оперуючи відповідними документами, доводить, що в пошуках виходу з кризи погляди держави та селянства перетнулися, звернувшись до старого, вже перевіреного шляху розвитку сільського господарства – приватного землеволодіння. Основними орієнтирами майбутніх перетворень виступили здобутки дореволюційного земельного законодавства [4, 89 – 94].

Історик, як і П. Скоропадський, причину селянського невдоволення до урядових планів аграрної реформи вбачає у непоінформованості населення, а особисто винним у саботуванні розроблення та впровадження реформи вважає голову Ради Міністрів Ф. Лизогуба [4, 96].

Аналіз вироблення земельного законодавства урядовими аграрними комісіями дозволив Н. Ковальовій стверджувати, що і від законопроекту В. Колокольцова, і від законопроекту В. Леонтовича економічний ефект був незначним. Водночас, автор зазначає, що на відміну від законопроекту комісії В. Колокольцова, „Загальні основи” В. Леонтовича, були досконалішими з юридичної точки зору, краще висвітлювали економічні підстави реформи [4,

99].

Не оминула своєю увагою дослідниця і діяльність землевлаштувальної комісії. За її словами, порівняно з діяльністю аграрних комісій робота землевлаштувальної була більш плідною хоча б через те, що було ухвалено низку поправок, спрямованих на полегшення розмежувальних земель, закладених і обтяжених судовими заборонами, значно розширила компетенцію комісій з розгляду конфліктів на ґрунті землевлаштування [4, 101 – 102].

Друга половина 2000-х рр. позначена проведенням в Україні низки наукових конференцій, присвячених Українській революції 1917 – 1921 рр. Одна з них – „Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917-1921 рр.” – відбулася в Кам’янець-Подільському. Цікавою для нас, з урахуванням обраної нами теми дослідження, є стаття В. Нечитайла, яка розміщена на сторінках збірника, опублікованого за матеріалами конференції [6].

У дослідженні „Задуми П. Скоропадського у сфері земельного порядкування та їх реалізація” автор звернув увагу на неоднозначність поглядів в українській та радянській історіографії як на саму постать гетьмана, так і на його діяльність у внутрішній політиці. Так зокрема, В. Нечитайло зазначає, що упереджене ставлення до діяльності влади гетьмана було започатковане не істориками-марксистами, а учасниками революційних змагань – І. Мазепою, В. Винниченком, М. Шаповалом, Д. Дорошенком, Д. Донцовим та іншими. Водночас історик, погоджуючись з позицією О. Реєнта, зауважує, що Гетьманат мав власну концепцію виходу на новий соціально-економічний рівень, а домінантою його аграрних реформ було відновлення приватної власності на землю, повернення її в товарний обіг. Кінцевою метою трансформаційних процесів на селі мало бути формування середнього класу селян-власників – майбутньої опори Української Держави [6, 62].

Досліджуючи аграрну політику П. Скоропадського, автор проаналізував стратегічні задуми гетьмана та умови, у яких вони реалізовувалися. На нашу думку, до позитивних сторін вказаної вище праці належить використання науковцем порівняльного методу дослідження при з’ясуванні сутності трансформаційних процесів в аграрному секторі України в роки національно-демократичної революції.

У 2008 р. в м. Черкаси пройшов VII Міжнародний симпозіум з проблем аграрної історії, присвячений 90-ій річниці Української Держави гетьмана П.П. Скоропадського. Матеріали симпозіуму опубліковані на сторінках 11 випуску збірника наукових праць „Український селянин”. Цілий розділ у збірнику присвячено Українській Державі П. Скоропадського.

Р. Пиріг у публікації „Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив” простежує кілька каналів впливу на погляди П. Скоропадського стосовно принципів земельної реформи. По-перше, це столипінська реформа, палким прибічником якої він був. Вірогідно, саме під її впливом погляди великого землевласника еволюціонували у бік доцільності фермерського господарювання [7, 9].

По-друге, це програмна платформа Української народної громади, лідером якої був П. Скоропадський. Саме у цьому документі викристалізовано ліберально-консервативне бачення шляхів вирішення земельного питання. По-третє, це позиція Української демократично-хліборобської партії, котра також відстоювала ліквідацію великого землеволодіння і наділення селян

землею за викуп [7, 10].

По-четверте, гетьман мав враховувати настанови, висунуті німецьким командуванням. Вирішення земельного питання німці вбачали у відновленні приватної власності та сплаті селянами вартості отриманої землі. Крім того, вони вважали за можливе залишити більші земельні господарства для збереження продуктивності сільського господарства. Важко не погодитись з думкою автора, який при цьому посилається на Д. Дорошенка, про те, що ці вимоги в основному збігалися з реформаторськими намірами гетьмана [7, 10].

Аналізуючи тогочасну ситуацію в аграрній сфері Р. Пиріг переконливо доводить, що окремі законодавчі напрацювання суттєво не впливали на зміну земельних відносин в руслі запланованої реформи. Концептуальне положення про примат права приватної власності, проголошене гетьманом, набуло в сфері земельних відносин потужного прискорення і вилилося в динамічні процеси реставрації поміщицької власності. Більше того, продовжує автор, частина законопроектів об'єктивно слугувала поглибленню цих процесів, носила антиселянський характер [7, 10].

Біографічні дані про П. Скоропадського представлено в сучасній українській історіографії переважно довідниковою, енциклопедичною, навчальною літературою. Дослідницький інтерес становлять насамперед видання, авторами, упорядниками, редакторами котрих є І. Підкова і Р. Шуст, О. Реєнт.

На сторінках „Довідника з історії України” за загальною редакцією І. Підкови і Р. Шуста вміщено публікацію, де хоч і коротко, але запропоновано біографію П. Скоропадського, його бойовий шлях. Варто зазначити, що текст публікації не містить заполітизованих штампів, які притаманні радянській історіографії. Разом із тим, деякі положення, наприклад щодо національної політики, на наш погляд, є дискусійними [2, 189].

У запропонованому О. Реєнтом дослідженні „Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії” наведено біографічні дані П. Скоропадського. Залучивши спогади учасників революції та громадянської війни, інші першоджерела, історик відтворює постать П. Скоропадського на тлі епохи. Варто зазначити, що згадана стаття значна за обсягом, вона позначена науковістю та об'єктивністю її автора у висвітленні такої колоритної постаті, як П. Скоропадський [9].

Отже, упродовж 2000-х рр. українська історична наука зазнала якісних змін у своєму розвитку і позначена характерними для неї суперечностями. Крім того, у сучасній українській історичній науці активно розвивається проблемна історіографія, насамперед аграрної історії України.

Історіографія аграрної політики П. Скоропадського відображає складність та суперечливість трансформації новітньої української історичної науки. У науково-історіографічному просторі вона представлена монографіями, дисертаціями, науковими статтями, збірниками матеріалів за результатами роботи конференцій, науково-популярною та навчальною літературою.

На підставі опрацьованих історіографічних джерел у новітній українській історіографії умовно можна окреслити декілька підходів у трактуванні аграрної політики П. Скоропадського. На нашу думку, їхній зміст полягає в такому: 1) аграрна політика П. Скоропадського – реставрація

поміщицько-церковного землеволодіння, зазіхання на революційні завоювання селян Росії, України; 2) науково-популярний виклад матеріалу з різним рівнем аргументованості, достовірності, науковості; 3) критичне застосування як традиційного, так й інноваційного методологічного інструментарію, неупередженістю авторів та науковою дискусією.

1. Гнатюк С. Л. *Внутрішня політика гетьманату П. Скоропадського (1918 р.): українська історіографія проблеми: дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2002.
2. *Довідник з історії України (А – Я) за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста.* – К.: Генеза, 2001.
3. *Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. Т. 1.* – К.: Наукова думка, 2006.
4. Ковальова Н. А., Корнозенко С. В., Малиновський Б. В., Михайлюк О. В., Морозов А. Г. *Аграрна політика в Україні періоду національно-демократичної революції (1917 – 1921 рр.).* – Черкаси: Ант, 2007.
5. Корнозенко С. В. *Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр.* – Черкаси, 2008.
6. Нечитайло В. В. *Задуми П. Скоропадського у сфері земельного порядкування та їх реалізація / Формування та діяльність українських національних урядів періоду Української революції 1917 – 1921 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції.* – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008.
7. Пиріг Р. *Земельна реформа Павла Скоропадського: німецький вплив // Український селянин.* – 2008. – вип. 11.
8. *Політична історія України ХХ ст. У 6 т. Т. 2. Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В. Верстюк, В. Солдатенко.* – К.: Генеза, 2003.
9. Ресніт О. П. *Усі гетьмани України: легенди, міфи, біографії.* – Х.: Фоліо, 2007.
10. *Терела Г. В. Аграрна політика Української Держави П. Скоропадського: дис. ...*

А. Шевченко

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ (1940 – 1980-І РР.)

В останнє десятиліття у вітчизняній науці значна увага приділяється вивченню історії релігії на території України в цілому та аналізу становища Руської православної церкви зокрема. Дослідники вже висвітлили ряд важливих питань щодо функціонування релігійних інституцій в різні історичні періоди, здійснення державної політики в релігійній сфері тощо. Не обминули вони увагою й драматичні перипетії історичного розвитку Руської православної церкви (далі – РПЦ) в радянську епоху. Складність адекватного відтворення її становища в означений час зумовлена обмеженістю доступу як і до певних фондів архівних установ органів держбезпеки, так і до архівів єпархіальних управлінь. Слід звертати увагу і на подекуди низьку інформативність окремих складових існуючої джерельної бази, що обумовлює необхідність їх критичного аналізу і ретельного співставлення.

Крім означених проблем, не варто забувати й про дискусійні теоретичні питання, пов'язані з методологічними аспектами історичного дослідження.